

ENTERRAMENTS INFANTILS AL MOLI D'ESPIGOL DE TORNABOUS (URGELL, LLEIDA)

MIQUEL CURA-MORERA*

HISTÒRIA DE LES EXCAVACIONS

La primera referència entorn l'existència d'un poblat d'època ibèrica a Tornabous, apareix el 1949 al recollir-se en el catàleg d'inscripcions ibèriques de M. Gómez Moreno, un grafit procedent de Tornabous que es conservava en el Museu Diocesà de Solsona¹. Poc després a l'any 1955, Mn. Antoni Llorens, aleshores director del Museu Diocesà, intentaria iniciar les excavacions, però degut al desinterès dels organismes oficials que no concediren l'ajut econòmic, el projecte fracassà i el jaciment anys més tard es veuríe afectat per treballs d'anivellament que destruïren el seu extrem occidental.

S'haurà d'esperar fins l'any 1970, en que finalment A. Llorens pogué iniciar els treballs arqueològics, que van atreure l'interès de l'Institut d'Arqueologia i Prehistòria de la Universitat de Barcelona, que col·laborà en la campanya del 1972, publicant-se tot seguit una memòria dels treballs realitzats². Entre 1975 i 1984, les excavacions foren portades a terme per l'Institut d'Arqueologia sota la direcció del professor Joan Maluquer de Motes, amb l'objectiu prioritari d'aconseguir una coneixença de les estructures urbanístiques del poblat.

El 1974, l'adquirí en propietat l'Estat i el 1981 fou traspassat a la Generalitat de Catalunya, publicant una guia sobre el mateix³. En l'actualitat, el Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya està portant a terme un conjunt de campanyes destinades a l'acondicionament del jaciment, fet que implica bàsicament la consolidació de les restes arquitectòniques, així com les excavacions parcials en alguns sectors a fi d'obtenir una certa homogenitat d'aquests respecte les diferents fases constructives.

* Servei d'Arqueologia. Generalitat de Catalunya.

1. M. GÓMEZ MORENO, *La escritura ibérica y su lenguaje*, a *Suplemento de Epigrafía ibérica*. Madrid 1949.
2. J. MALUQUER DE MOTES, A. LLORENS, V. BALDELLOU, E. JUNYENT, M. CURA, *Colaboración de la Universidad de Barcelona en las excavaciones del poblado ibérico del Molí d'Espigol en Tornabous*, a *Pyrenae* 7. Barcelona 1971.
3. J. MALUQUER DE MOTES, *Molí d'Espigol, Tornabous. Guia del jaciment*. Departament de Cultura, Generalitat de Catalunya. Barcelona 1986.

Malgrat que en el jaciment s'han portat a terme importants tasques arqueològiques en aquests darrers anys, continua mancat de l'informació bibliogràfica que deuria correspondre-li. Doncs tan sols alguns treballs d'investigació fan referència a aspectes parcials destinats majoritàriament a elements de la seva cultura material⁴.

UBICACIÓ DEL JACIMENT I VIES DE RELACIÓ

El poblat es localitza a la partida d'Espigol, en el terme municipal de Tornabous, en el límit oriental de la plana de l'Urgell i al peu mateix de les primeres estribacions muntanyenques de la serralada d'Almenara.

Tradicionalment s'el ha considerat un poblat dels ilergetes i inclús s'ha intentat identificar-lo com l'antiga ciutat d'Atanagro⁵; però de fet, ambdues interpretacions resulten hipotètiques per manca de dades precises, podent-se també argumentar la possibilitat que respongués a l'Anabis, que cita Ptolomeu entre les ciutats dels lacetans⁶.

Així, front a les hipòtesis que intenten establir una divisió territorial partint de les tribus o unitats ètnico-polítiques que mencionen les fonts històriques, existeix una argumentació més sòlida a partir de la coneixença sobre les vies de relació comercial, definides en part per les condicions geogràfiques i corroborades per l'estudi dels materials arqueològics apareguts.

El poblat del Molí d'Espigol s'ens presenta sobre un eix que va des de la costa, als voltants de Tarragona, fins a Balaguer, el darrer punt navegable del riu Segre; equidistant uns 80 kms. de la Mediterrànea sobre un trajecte no mancat de dificultats, i a 20 kms. a través d'un territori plà fins a Balaguer. Condicions geogràfiques que refirment la seva dependència de la gran via fluvial de l'Ebre/Segre. No obstant, s'ha plantejat una dependència per Tornabous respecte un eix transversal que des d'Emporion atravessaria la Catalunya Central⁷; però aquells que plantejen i defensen aquesta ruta, mostren tan sols la més absoluta desconexió de la geografia catalana.

Serà, la seva dependència de la ruta fluvial de l'Ebre/Segre la qui dona a Tornabous, i la resta de poblats veïns, uns trets culturals característics i diferenciadors respecte d'altres jaciments coetanis; és a dir, pot arribar-se a definir una certa frontera cultural en funció de les diferents vies de relació, quedant la de l'Ebre i el seus entorns matitzada pel món púnic o ibèrisme peninsular, mentre que els jaciments més septentrionals i depenents directament d'una relació amb la costa ens ofereixen una cultura impregnada de trets originaris del món grec emporità.

LES FASES CONSTRUCTIVES I L'ESTRUCTURA URBANÍSTICA

Malgrat que la major part del jaciment no ha estat escavat, sembla que el poblat

4. M. CURA-MORERA, *Acerca de unas cerámicas grises con decoración estampillada en la Catalunya prerromana*, a Pyrenae 7. Barcelona 1971; E. JUNYENT, *Acerca de la cerámica de barniz rojo aparecida en el área ilergeta*, a Pyrenae 10. Barcelona 1974; F. GRACIA, *Las influencias mediterraneas y el momento de plena formación de la cultura ibérica en Cataluña (las cerámicas aticas y de barniz negro del poblado ibérico del Molí d'Espigol, Tornabous, Urgell)*, Resum de la Tesi presentada per assolir al grau de Doctor, Universitat de Barcelona 1986; ID, *Precisiones sobre la cronologia del momento final del poblado ibérico del Molí d'Espigol*, VII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà. Puigcerdà 1988.
5. J. MALUQUER DE MOTES, *Història de Catalunya* vol. I, Edicions 62. Barcelona 1987.
6. M. CURA-MORERA, *Notes sobre el poblat prerromà del Molí d'Espigol (Tornabous, Urgell)*, a VIII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà (desembre de 1988) (en premsa).
7. GRACIA, *Las influencias mediterraneas...*, citat, pág. 5.

presenta una superfície circular o lleugerament el·líptica d'unes 80 àrees a l'interior del recinte amurallat.

Les àrees excavades es localitzen a la part occidental del jaciment, on apareixen un conjunt de barris a l'interior del perímetre de la muralla, i un barri exterior al traçat de la muralla vers el sector del nord-est. En el sector occidental les excavacions han posat al descobert una xarxa de carrers que tallen perpendicularment un gran carrer principal (carrer n.º 3) que possiblement atravesa tot el poblat, en sentit est-oest; formant-se entre ells alguns barris o agrupacions d'estances, que junt al carrer principal són de planta quadrangular, mentre que en la resta del poblat, les estances ens ofereixen plantes rectangulars.

A l'extrem occidental del carrer principal i en el seu costat nord, hi ha un conjunt d'estances que es relacionen entre elles, constituint un conjunt arquitectònic excepcional, que el professor J. Maluquer de Motes anomenava l'"edifici singular"⁸. Els enterraments infantils, motiu del present treball, han aparegut en relació aquestes estructures.

Fins ara les excavacions han mostrat l'existència de quatre fases de construcció i remodelació del poblat, del segle Vé. fins la primera meitat del II a.C., que han sigut determinades de la següent forma:

TORNABOUS I, és poc coneguda per haver sigut afectada pels treballs d'anivellament. Es configura com una fase de clara continuïtat de les precedents, si bé hi ha una tendència a agrupar diferents estances per constituir una sola mansió. En el carrer n.º 5, s'observa un sistema de clavagueram. Aquesta fase es data a partir de l'any 200 fins l'abandonament del poblat entorn l'any 150 a.C.

TORNABOUS II, és la fase menys coneguda de totes, en part perquè en diferents indrets s'ha confós amb TORNABOUS I, principalment en l'àmbit de les habitacions quadrangulars excavades en les primeres campanyes del Museu Diocesà de Solsona, si bé aquestes van proporcionar gran quantitat de materials arqueològics. Aquesta fase es dataria entre els anys 250 al 200 a.C.

TORNABOUS III, és sens dubte la millor coneguda de totes les fases constructives, on s'observen dues subfases: TORNABOUS III/a i TORNABOUS III/b, que inclouen el segle IV i la primera meitat del III a.C.⁹. La subfase de TORNABOUS III/b, la més antiga, consisteix en un primer intent d'estructuració urbanística del poblat, que arrassa les construccions de la fase precedent a principis del segle IV a.C.; no obstant, en un moment indeterminat, molt possiblement dintre la segona meitat d'aquest segle, es produeix una remodelació que consolida definitivament l'estructura urbanística que perdurarà en les fases posteriors. Aquesta remodelació a TORNABOUS III/a, destrueix en alguns indrets els paraments de les muralles on es construeixen nous barris, alguns exteriors a l'antic recinte amurallat.

TORNABOUS IV, és de moment, la fase més antiga reconeguda, identificada per restes molt malmeses a conseqüència de les grans transformacions urbanístiques del segle IV a.C., per aquest motiu se li otorga una cronologia imprecisa anterior a l'any 400 a.C. Però per altra banda, aquesta fase s'ens presenta molt interessant, no solament perquè el poblat disposa de les grans muralles, sinó que s'observen indicis ar-

8. MALUQUER DE MOTES, *Molí d'Espigol...*, citat, pág. 13.

9. De fet, si hem adoptat la denominació de subfases TORNABOUS III/a i TORNABOUS III/b, es per no trencar la visió uniforme que tenia el professor Maluquer sobre la fase constructiva de TORNABOUS III.

quitectònics de rellevant importància que testifiquen l'impacte dels estímuls colonitzadors del món mediterrani.

L'“EDIFICI SINGULAR”: LA SEVA EVOLUCIÓ EN LES FASES CONSTRUCTIVES (Fig. 1)

Els precedents de l'anomenat “edifici singular” s'observen parcialment en la fase de TORNABOUS IV, al localitzar-se un parament construït per grans blocs tallats en pedra sorrenca de color gris, que amida uns 8 m. i que es troba a la base del parament que separa les estances 62/63 de les estances 64/65.

Les excavacions arqueològiques han afectat de moment els indrets de les estances 62, 63 i 65 en relació a la fase de TORNABOUS IV, observant-se en les estances 62 i 63 un gran enllosat que molt possiblement pertany a un carrer de 2,5 m. d'amplada, limitat al nord pel parament de grans blocs i pel costat sud per un nou parament construït en pedra petita que correspondria a una de les parets laterals d'una estança rectangular.

Un altre mur d'identica tècnica constructiva, en pedra petita, es troba atravesant l'estança 61, sense que s'hagui localitzat el parament oposat que restaria sota del nivell actual de la estança 66.

L'excavació en l'estança 65, és a dir, en l'indret que correspondria a la part interna de l'edifici, construït en pedra sorrenca de color gris, presenta per TORNABOUS IV, un estrat de 20 a 30 cm. de cendres pures (cendres de braser) que es propaga vers les estances 64 i 260, que actualment es troben encara en els nivells pertanyents a TORNABOUS I. Adosat al gran parament hi havia una banqueteta d'obra i tàpia.

Els materials apareguts amb les cendres, responen, el 64 %, a fragments de ceràmica a mà, alguns de superfícies brunyides, altres són olletes amb un cordó incís sota el coll, fragment de tapadora amb cercles acanalats (tipus Sidamunt)¹⁰. El 36%, són ceràmiques a torn, pintades a bandes amples i estretes, d'una argila de textura porosa que agafa majoritàriament una coloració beig clara o grogenca, mentre que la pintura ofereix una tonalitat marró violeta. Junt amb aquestes ceràmiques cal destacar una nansa cilíndrica, que malgrat no tenir les proporcions ideals pot qualificar-se com pertanyent a una àmforeta etrusca, ja per la seva forma, ja pels granets d'olivina a l'interior de la seva pasta.

Totes aquestes estructures queden recobertes en la subfase TORNABOUS III/b al construir-se l'“edifici singular” que queda comprès entre els carrers n.º 4 i 5, al costat nord del carrer principal, si bé la seva fasana sobre aquest carrer ha desaparegut a conseqüència de la remodelació de la subfase TORNABOUS III/a, a excepció del seu extrem oriental que correspon a l'estança 63, on s'observa un parament construït per blocs rectangulars de tamany mitjà de pedra sorrenca de color gris, que procedeixen sense dubte de l'edifici detectat en la fase precedent.

L'“edifici singular” en la subfase de TORNABOUS III/b, està format per diferents habitacions. Dues petites habitacions quadrangulades, 62 i 63 se sobreposen a l'antic enllosat del carrer de TORNABOUS IV; l'estança 61 queda representada per una gran sala quadrangular de 5 m. de costat, i al costat d'aquesta encara hi ha un altre espai paral·lel al carrer 5 (que encara no ha sigut excavat). Darrera les estances 62 i 63, s'observa una nova estructura rectangular, excavada en la seva meitat occidental o es-

10. Ens referim a les característiques tapadores a mà aparegudes en aquest poblat. J. SERRA RAFOLS, J. COLOMINAS, *Vases ibèriques de tradició prehistòrica*, a *Corpus Vasorum Antiquorum*, fasc. II, Institut d'Estudis Catalans. 1958.

tança 65, mentre que darrera la gran sala, s'observa un altra habitació de la planta rectangular, la 66.

Entre totes aquestes estances, l'única que ens ofereix una distribució d'elements complementaris, és la 61. Al mig de la gran sala, s'ha localitzat una gran llar de foc, de contorn rectangular de 112 per 75 cm., formada per una capa de grava, un estrat de fragments ceràmics pertanyents a diferents vasos i una capa d'argila endurida pel foc; junt al foc i al costat oest, un gran sòcal de pedra, de forma rectangular, i adosada al mur oriental de la sala una banqueta de 125 per 50 cm. Elements que reafirmarien, per l'edifici, una funció destinada molt possiblement al culte.

Els materials ceràmics d'aquesta subfase, responen a les primeres dècades del segle IV a.C. amb importacions àtiques de vernís negre (formes 21/22 de Lamboglia) decorades amb palmetes entrelligades i cercles d'oves, constituint el 8% dels fragments. Les ceràmiques a mà, representen solament el 17%, a l'igual que les ceràmiques a torn d'argila porosa i tonalitat beig clara; mentre que les ceràmiques oxidades i reconegudes tradicionalment com "ibèriques" ja esdevenen majoritàries amb el 50% del total dels fragments.

La subfase següent, TORNABOUS III/a, representa una certa modificació de les estructures arquitectòniques de l'"edifici singular". El carrer principal s'amplia sobrepassant els 4 m. i obliga a desplaçar la fasana originària de l'"edifici singular". Així, resultaria molt probable que la nova fasana que es construeix en aquesta subfase, reproduïx les característiques de la fasana anterior, si bé els blocs de pedra sorrenca de color gris ara es troben barrejats amb blocs de pedra calcàrea. Aquesta fasana ofereix 16 m. de longitud, obrint-se una porta de 1,5 m. que comunica amb l'estança 61, precedida per un graó de 3,5 m. i flanquejada per dos basaments cilíndrics de columnes, de la característica pedra sorrenca de color gris, decorades amb motlures; peces arquitectòniques que creiem reprofitades i originàries de l'edifici detectat en la fase de TORNABOUS IV.

A l'interior de l'estança 61, sabem que existia una llar de foc, practicament en el mateix indret que l'anterior, però desconeixem molta informació ja que aquesta estança va ser excavada pel professor J. Maluquer de Motes. Aquesta manca d'informació es reproduïx en les dues petites cel·les enllosades (estances 55 n i 55 s) que apareixen al costat de ponent respecte l'estança 61. Al costat de llevant es reconeixen tres estances quadrangulars 62, 63 i 65; i darrera la 61, es manté l'habitació rectangular, 66.

ELS ENTERRAMENTS INFANTILS

Foren localitzats a l'estança 65, i corresponen a la subfase de TORNABOUS III/a. Aquesta habitació es de planta quadrada d'uns 3 m. de costat i els dos enterraments es trobaven sota el paviment de terra trepitjada, arraconats al parament nord de l'estança, estan separats 1,2 m. entre ells. (Fig. 2).

El primer enterrament, mal conservat, aparagué a 40 cm. de l'angle nordoest, i de fet ens havia passat desapercebut com a tal fins que localitzarem el segon enterrament, molt més ven conservat. El segon enterrament es trobava sota el paviment en un petit cau, en posició encongida i bocaterrosa, amb el cap orientat a llevant, sense observar-se cap element d'aixovar.

Sobre el paviment d'aquesta habitació han aparegut alguns fragments d'estucs pintats de color vermell, procedents possiblement de les parets, siguent de moment la única estança del poblat on s'ha detectat la presència d'una ornamentació pintada a les parets.

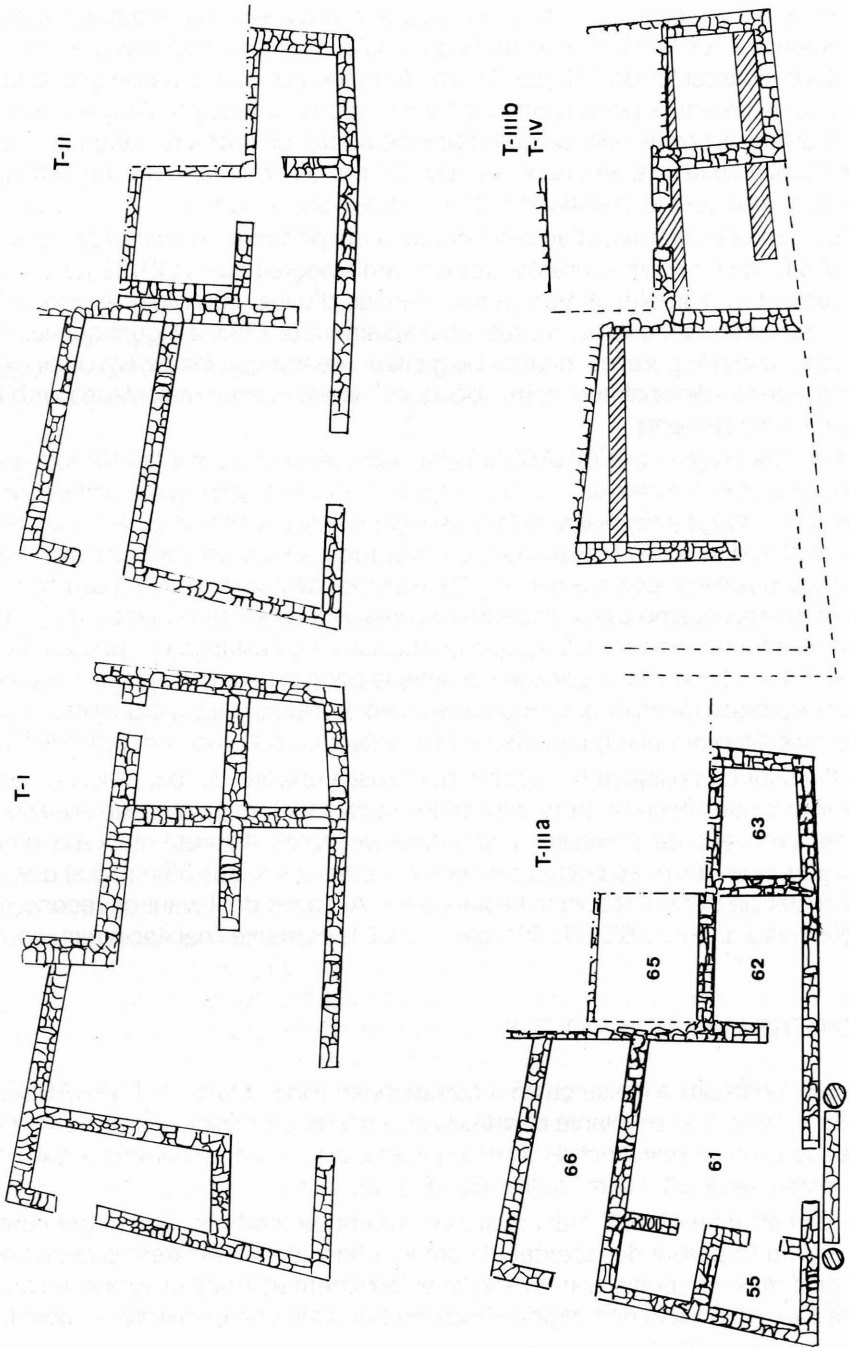

Fig. 1.

Contràriament, els materials arqueològics apareguts són escaducers, limitant-se a un parell de fragments de ceràmica de vernís negre (forma 27 de Lamboglia) d'un taller occidental, i un fragment informe que per la qualitat de la seva argila groguenca podria tractar-se d'una producció del taller de NIKIA ¹¹; fragments d'una gerreta a mà amb un cordó incís sota el coll; un parell de vores de gerres del tipus de "cap de cigne" pintades a bandes —que poden catalogar-se de ceràmiques ibèriques— i dues vores de vasets bicònics, una d'elles de ceràmica gris, no emporitana. (Fig. 3) Uns materials que cronològicament situariem a les darreres dècades de la primera meitat del segle III a.C.

Les restes de fauna aparegudes a l'estança quedat representades per dues barres d'ovoid i la part davantera del maxilar superior d'un equid que conserva les seves dents; fragment d'os, ón s'observa clarament que va ser tallat expressament i posteriorment lleugerament pulit, constituint de fet una peça que no pot interpretar-se degut a la seva naturalesa com una deixalla d'àpat.

Finalment hem de remarcar que malgrat haver-se excavat gran nombre d'estances en el poblat, els únics enterraments infantils apareguts es troben en una habitació atípica, dotada d'un cert prestigi i que a la vegada se sobreposa a l'indret ón amb anterioritat, a finals del segle V^e, havia ja existit un edifici de característiques excepcionals.

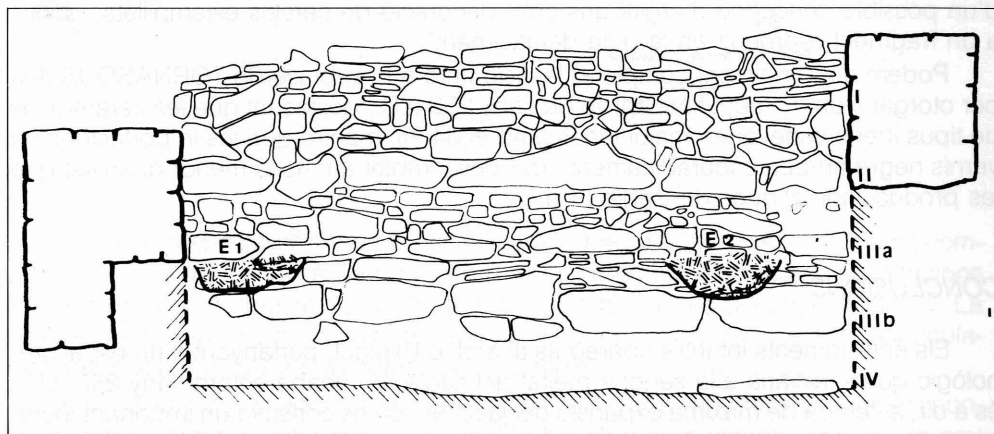

Fig. 2.

VISIÓ GLOBAL DE LES ESTANCES VEÏNES, EN LA SUBFASE DE TORNABOUS III/A

Els pocs materials arqueològics apareguts en l'estança 65, ens obliga a reconèixer els materials que proporcionen les estances veïnes, tenint en compte que algunes d'elles ja havien sigut excavades pel professor J. Maluquer de Motes, motiu que ens impedeix, de moment, disposar d'informació precisa.

Com ja hem assenyalat anteriorment, existia en la gran sala quadrangular o estança 61, una gran llar de foc en posició central, segons informacions del seu excavador. Per sort, en l'indret que restava verge sota un parament de la darrera fase del poblat hem pogut identificar un parell de metres quadrats del paviment que equivaldria a la subfase de TORNABOUS III/a, sent de terra trepitjada molt forta, recobert per una petita capa de cendres fosques escampades sobre la seva superfície. Evidentment els

11. I. SOLIER et E. SANMARTI, *Note sur un atelier pseudo-campanien des rosettes nominales*, a *Archeologie en Languedoc* 1. Montpellier 1978.

fragments ceràmics localitzats són escaducers, però entre ells destaca la part superior d'un *kalathos* pintat amb semicercles, si bé per la textura de la seva pasta roguenca i aspre, difereix dels altres fragments de *kalathos* apareguts en les fases de TORNABOUS II i I, on aquesta peça ceràmica esdevé abundant.

Les estances 62 i 63 havien sigut parcialment excavades anteriorment, més concretament en l'indret adjacent al parament que llinda amb el carrer principal, mentre que la resta de la seva superfície quedava intacta per haver-se amuntegat la terra de les cal·les. Els materials arqueològics s'ens presenten de nou homogenis: les ceràmiques ibèriques pintades a bandes són les més abundants, corresponent a gerres i tnalles de base cóncava; com materials d'importació, destaca un fragment d'àmfora púnica del tipus Mañá C i la part superior d'un bol (forma 22 de Lamboglia) del TPE.

L'estança 66 de planta rectangular de 7 per 2,5 m., no disposa de llar de foc, mentre que es dona la peculiaritat de localitzar-se més de quinze barres d'ovoid. Junt amb fragments de ceràmiques ibèriques pintades a bandes i uns pocs fragments de ceràmiques d'argila tova i tonalitat grogenca, així com un parell de fragments de ceràmiques precampanianes. Darrera d'aquesta estança, hi ha la 200, també de planta rectangular, que a l'igual que l'anterior ha proporcionat majoritàriament fragments ceràmics de tipus ibèric, un fragment d'àmfora ibissenca i un fragment pertanyent al coll d'un possible *oenochoe* d'argila gris amb decoració de cercles estampillats, idèntic a un fragment reproduït en la guia del jaciment¹²

Podem així, finalment completar la visió entorn la subfase de TORNABOUS III/a per otorgar-li un moment final aprop de l'any 250 a.C., destacant que les ceràmiques de tipus ibèric esdevenen majoritàries amb el 64 %, mentre que les importacions de vernís negre arriben esporàdicament i per descomptat en molta menor quantitat que les produccions àtiques del segle IV a.C.

CONCLUSIONS

Els enterraments infantils apareguts al Molí d'Espigol, pertanyent a un espai cronològic que s'iniciaria a la segona meitat del segle IV i acaba entorn l'any 250 a.C., és a dir, a l'etapa de màxima expansió del jaciment on es constata un important increment demogràfic que ocasiona l'aparició de nous barris fins sobrepassar el recinte de les muralles, tot ocasionant l'arrunament d'aquestes en alguns sectors.

Els enterraments infantils s'han localitzat sota el paviment d'una habitació molt concreta, de característiques peculiars i amb les parets estucades, que s'aixecava al centre d'un edifici destinat molt possiblement a una funció religiosa i que des del segle Vè, s'observa que responia ja a un indret destinat a aquesta finalitat.

Cal advertir, que ha existit una tendència a exagerar la importància del factor grec, basant-se principalment en la presència de les ceràmiques d'origen grec quan no hem d'olvidar que aquestes poden ser comercialitzades a través del món púnic¹³, que de fet continua utilitzant la important i tradicional via de l'Ebre per on arriben al jaciment els recipients amfòrics¹⁴.

12. MALUQUER DE MOTES, *Molí d'Espigol...*, citat, pág. 22.

13. J. DE HOZ, *Epigrafía del Sec y los grafitos mercantiles en Occidente*, a A. ARRIBAS ET AL., *El barco de El Sec (costa de Calvià, Mallorca). Estudio de los materiales*. Palma de Mallorca 1987.

14. M. CURA-MORERA i J. SANMARTI, *Les importacions d'àmfores i ceràmiques comunes del poblament ibèric del Molí d'Espigol (Tornabous, Urgell)*, a Empúries (en premsa).

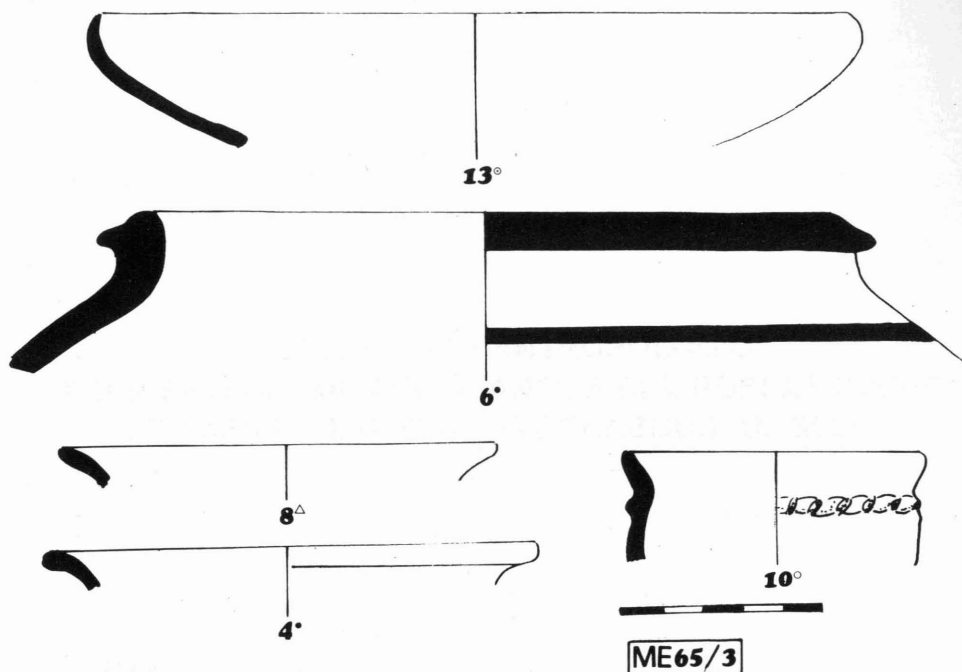

Fig. 3.

Finalment, respecte les importacions de ceràmiques d'origen grec, no podem compartir l'opinió d'alguns investigadors entorn a un increment d'aquestes importacions al llarg de la primera meitat del segle III, en relació al comerç del segle IV a.C.¹⁵. La nostra argumentació es basa en apreciacions estratigràfiques, rebutjant les especulacions estadístiques sobre fragments sense context.

De fet, al llarg de la segona meitat del segle III a.C., una vegada finalitzats els aconteixements polítics que havien convolcionat la Mediterrànea central, s'obren de nou les vies comercials i gran quantitat de peces ceràmiques fabricades en les dècades anteriors es comercialitzen junt amb les primeres produccions campanianes, constituint així un considerable augment de les ceràmiques de vernís negre, quedant ben reflectides en la fase de TORNABOUS II.

15. GRACIA, *Las influencias mediterráneas...*, citat, pág. 22 i ss.

The following information is provided for your reference. The data is based on the most recent available information and is subject to change without notice. The information is provided for informational purposes only and should not be used for any other purpose. The information is provided for informational purposes only and should not be used for any other purpose.